

VIKTORIJOS ČEPUKIENĖS DAKTARO DISERTACIJOS

**„VAIKŲ GLOBOS NAMUOSE GYVENANČIŲ
PAAUGLIŲ PSICHOLOGINIO-SOCIALINIO
FUNKCIONAVIMO POKYČIAI TAIKANT Į
SPRENDIMUS SUTELKTĄ TRUMPALAIKĮ
KONSULTAVIMĄ“**

(SOCIALINIAI MOKSLAI, PSICHOLOGIJA 06 S)

RECENZIJĄ

Vytautas Gudonis

Šiaulių universitetas, Lietuva

Pastaruoju metu rašoma daugiau mokslinių darbų, kurie skirti vaikų ir paauglių, netekusių tėvų globos, adaptyvaus elgesio ugdymo problematikai. Tam įtakos turėjo gausa tyrimų apie neigiamą atskyrimo nuo tėvų ir apgyvendinimo globos institucijose įtaką vaiko psichosocialiniam vystymuisi. Mokslininkų (Braslauskienė, 2000; Juodraitis, 2002, 2004; Kairienė, 2000, 2002; Samašonok, Gudonis, Žukauskienė, 2005; Samašonok, Gudonis, 2006; Samašonok, Žukauskienė, 2004; Žukauskienė, Leiputė, 2002; Asher, Hymel, 1981; Dodge, Pettit, McClaskey, Brown, 1986; Hukkanen, Sourander, Bergroth, Piha, 1999; Vorria, Wolkind, Rutter, Pickles, Hobsbaum, 1998; Прихожан, Толстых, 2005 ir kt.) pateikiami faktai apie globos namų auklėtinių pažintinio aktyvumo stoką, socialinį nebrandumą, neadekvatų savęs ir kitų vertinimą, nevisiškai susiformavusius socialinės elgsenos įgūdžius, netinkamo elgesio pasireiškimą, žemą socialinės kompetencijos lygį, disfunkcionalių (neadaptyvių) elgesio strategijų taikymą gyvenimiškose situacijose, emocinį nebrandumą, santykių palaikymo vengimą, žemą socialinio ir psichologinio adaptyvumo lygį kelia vis didesnę susirūpinimą. Visa tai asmenis, vaikams pakeičiančius tėvus,

t. y. globos namų auklėtojus, taip pat mokytojus bei kitų sričių specialistus (psichologus, specialiuosius pedagogus, socialinius darbuotojus) skatina nuolat ieškoti būdų, ne tik kaip spręsti problemas, tačiau siekti užkirsti kelią jų atsiradimui, padėti šiems vaikams ir paaugliams įsisavinti normas ir vertybes, skatinti globotinius įsitraukti į aktyvų visuomenės gyvenimą ir padėti jame prisitaikyti.

Dirbant su vaikais ir paaugliais, netekusiais tėvų globos, išryškėja ugdomosios veiklos tobulinimo ir naujo, konstruktyvaus asmenų, įsitraukusių į ugdymo procesą, požiūrio į esamą situaciją būtinybė suteikti kryptingą ir nuoseklią socioedukacinę pagalbą globos namų auklėtiniais, jiems socializuojantis ir integruojantis į visuomenę. Asmenims, dirbantiems su šiais vaikais ir paaugliais, ypač svarbu dar problemos užuomazgos stadijoje imtis dezadaptyvaus elgesio prevencijos, formuoti pastarųjų pozityvaus mąstymo ir prosocialaus elgesio stereotipus, kurie pakeistų seniau įgytus socialiai nepriimtinus (ypač jei vaikas neturėjo teigiamo elgesio modelio pavyzdžio ir teigiamos socialinės patirties), leisti dalyvauti socialiniame gyvenime ir padėti suprasti juos supančią aplinką.

Taigi globos institucijų darbuotojams tenka svarbus ir atsakingas vaidmuo ne tik rūpintis auklėtiniais, tačiau ir užtikrinti jų sėkmingą adaptaciją visuomenėje. Į šį platų psichologinių problemų sprendimo kontekstą įsilieja ir Viktorijos Čepulienės daktaro disertacija „Vaikų globos namuose gyvenančių paauglių psichologinio-socialinio funkcionavimo pokyčiai taikant į sprendimus sutelktą trumpalaikį konsultavimą“.

Darbas parengtas pagal klasikinę disertacijų struktūrą. Ją sudaro įvadas, keturios dalys, išvados, rekomendacijos, lietuvių ir užsienio autorių darbų literatūros sąrašas, sąvokų žodynelis. Darbas pakankamai iliustruotas – disertacijoje pateikta 23 lentelės, 12 paveikslų ir 10 priedų.

Teorinėje dalyje autorė, remdamasi 195 lietuvių ir užsienio autorių darbais, teisingai konstatuoja, kad dauguma globos įstaigose gyvenančių paauglių patiria įvairias psichologinio-socialinio funkcionavimo problemas ir, nors daug kalbama apie jiems būtiną ypatingą dėmesį ir pagalbą, vis dėlto atvirai pripažįstama, kad stokojama nuoseklios, konkrečios pagalbos. Nėra tiksliai nustatyta ir įvardyta, kokie pagalbos būdai galėtų ganėtinais efektyviai padėti globos institucijose gyvenantiems paaugliams koreguoti susiformavusią pasaulėžiūrą ir rasti alternatyvius elgesio būdus, padedančius geriau prisitaikyti artimiausioje socialinėje aplinkoje. Autorė pagrįstai teigia, kad problemiškas iš esmės yra paauglių

elgesys, kurį sąlygoja netinkamos strategijos pasirinkimas sprendžiant kasdieninio gyvenimo problemas. Netinkama problemų sprendimo strategija, savo ruožtu, pasitelkiama specifiskai vertinant situaciją, nes didžioji dalis globos institucijose gyvenančių paauglių savo biologinėse šeimose neturėjo tinkamų sąlygų išmokti konstruktyviai spręsti kasdienius sunkumus, todėl vaikų globos namuose kylančias problemas jie ir toliau sprendžia sau įprastais, dažniausiai neteisingais būdais, kurie tik trukdo adaptuotis visuomenėje.

Vieną empirinę disertacijos dalį autorė skyrė tyrimo dizaino charakteristikai. Ji aiškiai ir glaustai pateikė keturių etapų tyrimo planą ir gana plačiai pristatė Standartizuotą interviu paauglių problemoms įvertinti (Goštautas, Pakrošnis, Čepukienė, 2003, 2004; Goštautas, Pakrošnis, Čepukienė, Pilkauskienė, Rožanas, 2005), Paauglių elgesio klausimyną 1 (Goštautas, Pakrošnis, Čepukienė, 2003), Paauglio elgesio klausimyną tėvams 1 (Goštautas, Pakrošnis, Čepukienė, 2003), į sprendimus sutelkto trumpalaikio konsultavimo kaip poveikio metodą ir statistinius metodus. Teigiamai vertintina tai, kad autorė tinkamai atliko tyrimo instrumentų patikimumo vertinimo analizę, išsamiai pristatė tiriamųjų ir tyrimo eigos charakteristikas.

Pristatydama tyrimo rezultatus, autorė atliko išsamią globos institucijose gyvenančių paauglių psichologinio-socialinio funkcionavimo analizę: buvo nuodugniai palygintas vaikų globos namuose ir su abiem tėvais gyvenančių paauglių psichologinis-socialinis funkcionavimas, sąsajos su jų lytimi ir amžiumi bei auklėtojų požiūris į šį fenomeną. Autorei pavyko tinkamai išnagrinėti į sprendimus sutelkto trumpalaikio konsultavimo efektyvumą sprendžiant globos institucijose gyvenančių paauglių psichologinio-socialinio funkcionavimo klausimus, nustatyti paauglių sprendžiamų problemų pokyčius konsultavimo metu. Taip pat autorė nepriekaištingai atskleidė į sprendimus sutelkto trumpalaikio konsultavimo rezultatų sąsajas su konsultavimo veiksniais, paauglių asmenybės bruožais ir jų psichologiniu-socialiniu funkcionavimu. Gebėjimas analizuoti, interpretuoti aptariant gautų tyrimų rezultatus rodo autorės mokslinę brandą.

Kūrybiškai suderinus visą kompleksą tyrimo metodų, autorei sėkmingai pavyko: atlikti vaikų globos namuose ir su abiem tėvais gyvenančių paauglių psichologinio-socialinio funkcionavimo palyginamąją analizę, atsižvelgiant į tiriamųjų lytį, amžių, ir atskleisti psichologinės pagalbos

poreikį globos institucijose gyvenančių paauglių grupėje; parodyti, kaip keičiasi paauglių problemų sprendimai taikant į sprendimus sutelktą trumpalaikį konsultavimą; perteikti psichologinio-socialinio funkcionavimo kitimą, kai buvo taikomas minėto pobūdžio konsultavimas; nustatyti veiksnius, susijusius su geresniais į sprendimus sutelkto trumpalaikio konsultavimo rezultatais vaikų globos namuose gyvenančių paauglių grupėje.

Disertacijos pabaigoje autorė daro racionalias, tyrimų rezultatais pagrįstas išvadas, kurios yra reikšmingos psychologams:

1. Vaikų globos namuose gyvenančių tiek jaunesnių (12–14 metų), tiek vyresnių (15–18 metų) paauglių psichologinis-socialinis funkcionavimas reikšmingai nesiskiria, o su abiem tėvais gyvenančių vyresnių paauglių psichologinis-socialinis funkcionavimas yra prastesnis nei jaunesnių. Tai rodo, kad, nesvarbu, kokio amžiaus, globojami paaugliai yra lengvai pažeidžiami, jaunesniame amžiuje jų elgesio ir emocinės problemos išryškėja labiau nei su tėvais gyvenančių paauglių grupėje ir jiems anksčiau reikia psichologinės pagalbos sprendžiant problemas ir gerinant psichologinį-socialinį funkcionavimą.

2. Į sprendimus sutelktas trumpalaikis konsultavimas yra veiksmingas sprendžiant vaikų globos namuose gyvenančių paauglių problemas:

2.1. Didžioji dalis konsultuotų paauglių (73 proc.), konsultanto vertinimu, pasiekė reikšmingų pokyčių sprendžiant problemas: visiškai išsprendė arba pasiekė didelių pokyčių sprendžiant problemą.

2.2. Konsultuotų paauglių subjektyviai vertinamas problemos sunkumas paskutinėje konsultacijoje buvo reikšmingai mažesnis nei pirmoje.

3. SSTK veiksmingai gerina vaikų globos namuose gyvenančių paauglių psichologinį-socialinį funkcionavimą:

3.1. Sprendžiantis paauglio problemai, dėl kurios jis konsultuojamas, gerėja jo psichologinis-socialinis funkcionavimas: esant didesniems sprendžiamos problemos pokyčiams, daugėja teigiamų psichologinio-socialinio funkcionavimo pokyčių.

3.2. Per tiriamąjį laikotarpį pagerėjo konsultuotų paauglių tarpasmeniniai santykiai artimiausioje socialinėje aplinkoje: konsultuotų paauglių grupėje konfliktų su auklėtojais, mokytojais ir bendraamžiais paplitimas bei konfliktų su auklėtojais išreikštumas sumažėjo labiau nei kontrolinėje grupėje.

3.3. Per tiriamąjį laikotarpį teigiama linkme keitėsi paauglių elgesys ir emocijos: pačių paauglių vertinimu, teigiamų psichologinio-socialinio

funkcionavimo pokyčių konsultuotų paauglių grupėje buvo daugiau nei kontrolinėje grupėje.

3.4. Konsultuotų paauglių teigiami elgesio ir emociniai pokyčiai buvo pastebimi ir aplinkiniams: auklėtojų nuomone, teigiamų psichologinio-socialinio funkcionavimo pokyčių skaičius konsultuotų paauglių grupėje buvo didesnis nei kontrolinėje grupėje.

3.5. Vertinant konsultuotų paauglių psichologinio-socialinio funkcionavimo teigiamų pokyčių dydį, poveikis svyravo nuo vidutinio (kai vertina auklėtojai) iki didelio (kai vertina patys paaugliai).

4. *Geresni įsprendimus sutelkto trumpalaikio konsultavimo rezultatai* buvo susiję su:

4.1. Didesne paauglio motyvacija spręsti problemą: didesnės motyvacijos paauglių grupėje įvyko daugiau teigiamų psichologinio-socialinio funkcionavimo pokyčių.

4.2. Patekimo pas konsultantus pobūdžiu: geresnių konsultavimo rezultatų pasiekė tie paaugliai, kurie patys pareiškė norą spręsti savo problemas, nei tie, kuriuos konsultuotis nusiuntė administracija.

4.3. Subjektyviai vertinamu sprendžiamos problemos sunkumo dydžiu: kuo sunkesne paauglys laikė savo sprendžiamą problemą, tuo daugiau ir didesni buvo pokyčiai sprendžiant problemas.

4.4. Psichologinio-socialinio funkcionavimo lygiu: geresnio psichologinio-socialinio funkcionavimo paauglių grupėje pokyčiai sprendžiant problemas buvo didesni.

5. *Įsprendimus sutelkto trumpalaikio konsultavimo rezultatai* nebuvo susiję su konsultuojamo paauglio lytimi, amžiumi, sprendžiamos problemos pobūdžiu, asmenybės bruožais. Tai reiškia, kad SSTK gali būti vienodai veiksmingas globojamiems berniukams ir mergaitėms, jaunesniems ir vyresniems paaugliams, sprendžiant tarpasmeninių santykių, elgesio ar emocines problemas.

6. Keičiant globojamų paauglių požiūrį į save, savo galimybes ir aplinkinius įmanoma, kad ne tik pasikeis probleminė situacija, bet ir bus pasiekta teigiamų psichologinio-socialinio funkcionavimo pokyčių.

Viktorija Čepukienė pateikia konkrečias praktines rekomendacijas psichologams, dirbantiems su vaikų globos namuose gyvenančiais paaugliais:

1. Tyrimas parodė, kad geresni konsultavimo rezultatai yra susiję su paauglio noru spręsti jam kylančius sunkumus. Todėl tai sunkiau daryti,

kai paauglys pas psichologą patenka ne savo noru, o atsiųstas suaugusiųjų. Tuomet paaugliai paprastai negali suformuluoti problemos, yra linkę nurodyti, kad nežino, kodėl auklėtojai juos atsiuntė pas psichologą. Tokiais atvejais labai svarbu padėti paaugliui suformuluoti problemą, kurią bus mėginama nagrinėti. Į sprendimus sutelktame trumpalaikiame konsultavime naudojami įvairūs santykio klausimai, kurie padeda paaugliui į situaciją pažvelgti iš kito asmens pozicijos ir lengviau suformuluoti problemą, pavyzdžiui: „Kaip manai, kodėl auklėtojai kilo tokia mintis, kad tau reikia čia ateiti?“; „O ką tu pats apie tai manai?“; „Jeigu auklėtojas būtų čia su mumis ir aš jo paklausčiau, kaip manote, ką... (konsultuojamo paauglio vardas) turėtų padaryti, kad jūs manytumėte, jog jam čia ateiti daugiau nebereikia, kaip manai, ką jis pasakytų?“; „Iš ko auklėtojas suprastų, kad daugiau tau čia ateiti nebereikia?“ ir pan. Paaugliams visada lengviau kalbėti apie savo netinkamą elgesį iš kito asmens pozicijos, tačiau to užtenka, kad būtų galima suformuluoti problemą ir svarstyti apie sprendimo būdą.

2. Be sunkumų apibūdinant problemą, ne savo noru konsultuotis atėję paaugliai paprastai neturi ir tinkamos motyvacijos stengtis, kad situacija pagerėtų, todėl psichologas turėtų nemažai dėmesio skirti paauglio motyvacijai didinti. Tam tikslui įgyvendinti į sprendimus sutelktas trumpalaikis konsultavimas gali pasiūlyti keletą būdų. Pirma, paauglio motyvacija didėja, kai jis pradeda įžvelgti savo elgesio kaitos naudą. Kai paauglys nurodo tam tikrą pageidaujamą elgesį, kuris galėtų padėti teigiamai pakeisti situaciją, svarbu, kad paauglys tą elgesį susietų su nauda sau. Todėl būna užduodami tokie klausimai: „O kuo tai būtų naudinga tau pačiam?“; „Kaip tau tai padėtų?“; „Kas pasikeistų tavo situacijoje, jei tu nuspręstum taip padaryti?“ ir pan. Svarbu, kad šie klausimai būtų atviri, skatinantys paauglį pamąstyti apie tai, kaip naujas jo elgesys galėtų pakeisti esamą situaciją. Kitas SSTK naudojamas būdas, kuris padeda didinti klientų motyvaciją – tai konsultacijos pabaigoje pasiūlomos tinkamos užduotys. Jos visada būna susijusios su paties paauglio įvardytu teigiamu elgesiu, atitinkančios realias paauglio ir situacijos galimybes. Jei paauglys atlieka užduotis ir sulaukia teigiamo paskatinimo iš aplinkos, jo motyvacija stengtis pakeisti situaciją didėja.

3. SSTK paprastai padeda užmegzti su paaugliu artimesnį kontaktą, nes pagal šį modelį raginama pastebėti ir pabrėžti potencines kliento galimybes ir vidinius išteklius, nes tai padeda jam labiau pasitikėti savo jėgomis keičiant situaciją. Toks pasitikėjimas ypač svarbus dirbant su vaikų

globos namuose gyvenančiais paaugliais, nes, kaip rodo šio ir kitų tyrimų rezultatai, jiems būdinga menka savivertė, nepasitikėjimas savimi ir savo jėgomis. Todėl jau pačioje konsultavimo pradžioje, užuot kalbėjus apie problemą, galima aptarti tai, kas paaugliui gerai sekasi, kai jis bendrauja su kitais bendraamžiais ar suaugusiaisiais, kai mokosi ar užsiima kita veikla. Labai svarbu paskatinti paauglį dalytis, kaip visa tai jam padeda ar gali padėti esamoje situacijoje, nes tai gali būti sprendimų kūrimo pradžia. Taip pat reikia išsiaiškinti, ką paauglys darė, kad spręstų esamą problemą, ir kaip tie veiksmai padėjo. Viso konsultavimo metu svarbu išgirsti, pastebėti ir aptarti net mažiausias smulkmenas, kurios atskleidžia paauglio kompetencijas ir išteklius, nes tai padeda paaugliui keisti požiūrį į save, savo galimybes ir net pačią situaciją. Tai ypač reikalinga antroje ir tolesnėse konsultacijose, kai paauglys pasakoja apie teigiamus pokyčius, įvykusius tarp susitikimų su psichologu. Siekiant pabrėžti paauglio indėlį į šiuos pokyčius visada verta paklausti: „Kaip tau tai pavyko?“, „Kaip tu sugalvojai taip padaryti / taip pasielgti?“ ir pan.

4. Siekiant artimesnio kontakto su paaugliu svarbu naudoti jo žodyną (užduodant klausimus, perfrazuojant ar apibendrinant įterpti paauglio vartojamus žodžius), nes taip parodoma, kad paauglio pasaulio suvokimo sistema yra gerbiama, – tai skatina paauglio norą bendradarbiauti.

5. Konsultuojant jaunesnio amžiaus paauglius, svarbu formuluoti kiek galima konkretesnius klausimus, kad jiems būtų lengviau juos suprasti. Jeigu paaugliui sunku suprasti klausimą apie stebuklą (nes sąvoka „stebuklas“ gana abstrakti), išsiaiškinus paauglio mėgstamus filmų ar knygų herojus, juos galima panaudoti performuluojant šį klausimą (pvz., „...šiandakt, kai tu užmigi, tavo kambaryje apsilankys ... (herojaus vardas) ir, kol tu miegosi, su savimi išsineš visus tuos sunkumus, dėl kurių šiandien atėjai pas mane. Tačiau kadangi tu miegosi, tu nežinosi, kad tai įvyko. Rytoj ryte, kai nubusi, iš ko pirmiausia supras, kad šių sunkumų nebėra?“). Jeigu paaugliui sunku įsivaizduoti ir nupasakoti, kaip jo gyvenimas atrodys be problemos, galima paklausti taip: „Įsivaizduok, kad aš turiu du filmus. Viena iš jų nufilmuota tavo įprasta diena, o kitame – diena be problemos. Kaip manai, kuo tie du filmai skirsis? Ką mes matysime pirmame filme, o ką antrame?“.

6. Kai konsultuojamo paauglio problema yra nesutarimai su auklėtojais, jeigu įmanoma, reikėtų į konsultacijas pasikviesti ir juos. Auklėtojas gali suteikti daug naudingos informacijos ne tik apie paauglio

kompetencijas, bet ir apie tai, ką paauglys turėtų daryti kitaip, kad nesutarimų būtų mažiau. Paprastai, kai iškyla konfliktas tarp paauglio ir auklėtojo, jie neaptarinėja pageidautiną vienas kito elgesio būdą, o pabrėžia tik neigiamus dalykus, kurie tik stiprina konfliktą. Taikant SSTK abiem pusėms gali būti suteikta galimybė išgirsti vienas kitą, tačiau čia psichologas turi akcentuoti abiejų pusių pageidautiną elgesį ir jo naudą, nevengti girdint auklėtojui paauglio klausiti: „Kaip manai, ką auklėtojas turėtų padaryti tokio, kad jūs pradėtumėte geriau sutarti“, „Jeigu jis taip elgtųsi, ką tai pakeistų; kaip tai pakeistų judviejų santykius?“ ir pan. Tokius pačius klausimus naudinga užduoti ir auklėtojui. Tai suteikia galimybę abiem pusėms išgirsti, ko jie vienas iš kito nori ir kaip tai gali pakeisti situaciją, – tai savo ruožtu skatina išbandyti aptartus elgesio būdus.

7. SSTK yra pagrįstas sisteminiu požiūriu į problemų atsiradimą ir palaikymą, todėl galima manyti, kad konsultavimo rezultatams įtakos gali turėti ir aplinkinių reakcijos į paauglio elgesio pokyčius. Labai svarbu, kad auklėtojai pastebėtų net mažiausius teigiamus paauglio elgesio pokyčius ir juos paskatintų (atkreiptų dėmesį, pagirtų, suteiktų tam tikrų privilegijų ir pan.), nes toks elgesys gali didinti paauglio motyvaciją ir toliau stengtis. Kita vertus, jei suaugusieji šių pokyčių nepastebi ar mano, kad taip ir turi būti, ir todėl į juos nekreipia dėmesio, įmanoma, kad paauglio noras stengtis sumažės arba visai išnyks. Todėl psichologas, dirbantis vaikų globos namuose ir taikantis į sprendimus sutelktą trumpalaikį konsultavimą, su pagrindiniais teoriniais šio modelio principais turėtų supažindinti ir auklėtojus bei mokyti juos konstruktyvaus bendravimo su globojamais paaugliais įgūdžių.

Autorė yra parengusi ir publikacijų disertacijos tema. Jas išanalizavus paaiškėjo, kad jose yra perteiktos pagrindinės disertacinio tyrimo idėjos, esminiai rezultatai ir išvados. Daktaro disertacijos santrauka iš esmės atspindi daktaro disertaciją.

Išskirtiniai disertacijos bruožai:

1. Nuosekliai, aiškiai ir plačiai pateikta tyrimo dizaino charakteristika (p. 47–67).
2. V. Čepukienė yra daugelio šiame darbe panaudotų tyrimo metodikų bendraautorė.

Viktorijos Čepukienės darbas „Vaikų globos namuose gyvenančių paauglių psichologinio-socialinio funkcionavimo pokyčiai taikant į sprendimus sutelktą trumpalaikį konsultavimą“ yra originalus ir savarankiškas

mokslo kūrinys, atitinkantis daktaro disertacijoms keliamus reikalavimus. Ši disertacija buvo sėkmingai apginta Vytauto Didžiojo universitete.

REVIEW OF VIKTORIJA ČEPUKIENĖ'S DOCTORAL DISSERTATION
„THE CHANGES OF PSYCHOSOCIAL FUNCTIONING
DURING SOLUTION-FOCUSED BRIEF THERAPY AMONG
FOSTER CARE ADOLESCENTS“
(SOCIAL SCIENCES, PSYCHOLOGY 06S)

Vytautas Gudonis
Šiaulių universitetas, Lietuva

The author of the review argues that dissertation is really necessary and significant in Lithuanian and in international context, provides a wide range of possible solutions while working with children and adolescents in foster care. It is emphasized that despite the fact, that foster care adolescents are very vulnerable and have many health problems there is still a great lack of studies aimed to find out effective psychotherapy methods for them. The structure and research design of the dissertation is reasonable, the methods of investigation are original, the results are valuable and interesting. Conclusions and practical implications adds to the understanding and solving of important scientific and practical problem. The author of the review encourages the author of dissertation to proceed further with the investigations in this field.